

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus pedagoginis universitetas

ENCIKLIKA „RERUM NOVARUM“: PERCEPCIJOS LENKIJOJE IR LIETUVOJE YPATUMAI IR ATSAKO RAIŠKA

Encyclical “Rerum Novarum”:
Perception in Poland and Lithuania, Peculiarities
and the Expression of Response

SUMMARY

The article analyzes the preconditions of the encyclical “Rerum novarum” (1891) and its perception in Western European countries of that period. The peculiarities and attitudes of Polish and Lithuanian Catholic Church leaders towards encyclical are revealed. It is shown that the most active supporters of the encyclical were the young Polish and Lithuanian Catholic intellectuals. They tried not only to reflect upon the social problems of that time and to evaluate them from the Christian point of view, they also took concrete practical actions. The role of Jurgis Matulaitis in spreading in society the ideas of the encyclical and focusing the concentration of Catholic intellectuals for a better understanding and practical implementation of those ideas is disclosed.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjama enciklikos *Rerum novarum* (1891) atsiradimo prielaidos ir jos percepcija to meto Vakarų Europos šalyse. Aptariamas lenkų ir lietuvių katalikų vyskupų požiūris į ją, analizuojamas to požiūrio priežastys. Atskleidžiama, kad uoliausiais enciklikos rėmėjais buvo jaunieji lietuvių ir lenkų katalikų intelektualai, kurie siekė ne tik apmąstyti aktualias to meto socialines problemas ir jas įvertinti iš krikščioniškųjų pozicijų, bet ir ėmėsi konkrečių praktinių veiksmų. Aptariama, kaip Jurgis Matulaitis skleidė enciklikos idėjas visuomenėje ir kaip telkė katalikų intelektualus giliau jas pažinti ir įgyvendinti.

RAKTAŽODŽIAI: enciklika, Leonas XIII, vyskupai, Bažnyčia, liberalizmas, individualizmas, radikalizmas, J. Matulaitis.
KEY WORDS: encyclical, Leo XIII, church, liberalism, individualism, radicalism, J. Matulaitis.

IVADAS

Katalikų Bažnyčia požiūrį į opias moralines ir socialines problemas išsako skelbdama enciklikas. Pasak žymaus lenkų katalikybės tyrinėtojo M. Poborskio, popiežių socialinės enciklikos – tai „amžinųjų pagrindinių krikščionybės teiginių pritaikymas laiko aktualijoms apibūdinti.“¹ Todėl enciklikose išdėstytos nuostatos įvairių socialinių, kultūrinių visuomenės pagrindų funkcionavimo atžvilgiu nereikalauja tikėjimo, o tik paklusnumo Bažnyčios autoritetui, rodo jos požiūrį į socialinę problemą, yra moralinis autoritetas tikinčiajam, kuriam privalu šią nuostatą žinoti ir jos laikytis.

Tačiau kartu tai nėra paskutinis lemiamas žodis, atimantis teisę šias problemas savarankiškai nagrinėti. Tokią teisę turi ir kiekvienas krikščionis intelektualas – filosofas ir sociologas. Šių tyrinėjimų rezultatas – socialinė koncepcija yra žmogaus intelektualinės kūrybos vaisius. Ji rodo autoriaus pastangas aiškintis ir vertinti socialinius reiškinius, juos suvokti ir savo suvokimą pateikti visuomenei kaip aiškia ir darnią sistemą. Tačiau šis bandymas tėra tik bandymas, vienas iš galimų požiūrių, bet ne vienintelis ir tuo labiau nepretenduojantis į absoliutų socialinio reiškinio pažinimą. Šis požiūris atspindi autoriaus simpatijas, pritarimą vienokiam ar kitokiam problemos sprendimo būdui, kuriam įtakos turi ir konkrečios socialinio gyvenimo aplinkybės.

Socialinis gyvenimas yra dinamiškas procesas. Jam keičiantis, kinta ir sukur-

tasis jo „aiškinimas“, išdėstytas teorijose ir koncepcijose. Žmogaus siekimas pažinti jį supantį pasaulį, suvokti savo vietą ir paskirtį jame yra amžinas. Būtent jis ir žadina vis naujo teorinio (refleksyviojo) tikrovės suvokimo ir interpretavimo poreikį. Tad ir krikščionių filosofinė ir socialinė mintis nuolat rutuliojasi, atskleisdama vis naujus socialinių problemų prasmės aspektus bei interpretacijas krikščioniškųjų vertybių požiūriu.

Stiprų impulsą filosofinėms bei socialinėms išvalgoms kaip tik ir suteikia enciklikos. *Rerum novarum* – pirmoji Katalikų Bažnyčios socialinė enciklika, kurią popiežius Leonas XIII paskelbė 1891 metais. Joje, remiantis krikščioniška žmogaus ir visuomenės santykių samprata, išdėstytas Bažnyčios požiūris į esmines socialines problemas. Svarbiausia šioje enciklikoje – nuosavybės problema, socialinis (darbininkų) klausimas, socialinių ekonominių sistemų – ekonominio liberalizmo ir socializmo, visuomeninės politinės struktūros bei prievartos teorijų vertinimas krikščioniškųjų vertybių požiūriu, kartu siūlant ir savus šių problemų sprendimų būdus.²

Enciklikoje aptartos socialinės problemos laikui bėgant neprarado aktualumo, išskyla vėl, įgaudamos naujus prasmės aspektus bei interpretacijas. Jas savaip gilino vėlesnio laikotarpio popiežiai (Pijus X, Pijus XI, Pijus XII, Jonas XXIII, Paulius VI, Jonas Paulius II) savo skelbtose socialinėse enciklikose.*

* 1931 m. pasaulio šviesą išvydo Pijaus XI enciklika *Quadragesimo anno*, Jonas XXIII 1961 m. paskelbė encikliką *Mater et Magistra*; po to socialinės problematikos, ypač paaštrėjusios Lotynų Amerikoje, enciklikoje *Populorum progressio* (1967) ir apaštališkajame laiške *Odagesima adveniens* (1971) ryžtingai ėmėsi popiežius Paulius VI. Socialinių enciklikų trilogiją – *Laborem exercens* (1981), *Sollicitudo rei*

Įprasta manyti, kad visos popiežių enciklikos ir nurodymai vietinių bažnyčių vadovų yra priimami besąlygiškai. Tai tiesa, kai jose kalbama apie teologinio pobūdžio dalykus.

Kur kas sudėtingiau, kai pateikiami socialinių reiškinių, kurie susiję su opiais visuomenės gyvenimo klausimais, vertinimai. Skirtinga socialinė kultūrinė patirtis ir mentalitetas dažnai lemia ir skirtingą jų traktavimą. Todėl nenuostabu, kad ir *Rerum novarum* to meto Europos šalyse vietinių Katalikų Bažnyčių vadovų ir katalikų intelektualų buvo pri-

imta nevienareikšmiai. Tas pasakytina ir apie Lietuvą.

Šio *straipsnio tikslas* – išsiaiškinti, kokio atsako minėtoji enciklika susilaukė Lietuvoje ir kaimyninėje Lenkijoje, kaip ją vertino to meto Bažnyčios vadovai ir katalikų intelektualai, kas jiems kėlė nerimą ir kas skatino optimizmą. Uždaviniai:

1. Aptarti aplinkybes, paskatinusias enciklikos *Rerum novarum* atsiradimą.

2. Atskleisti enciklikos percepcijos ir atsako joje skelbtoms idėjoms Lietuvoje ir Lenkijoje ypatumus.

ENCIKLIKOS *RERUM NOVARUM* AKTUALUMAS IR PASIRODYMO APLINKYBĖS

Popiežiaus Leono XIII enciklika *Rerum novarum* buvo reakcija į ekonominio liberalizmo ir socializmo doktrinas, kurios sparčiai plito to meto Vakarų Europoje ir susilaukė visuomenės dėmesio. Būdamas prieš ekonominį liberalizmą, gynusį asmens individualizmą ir autonomiškumą siekiant ekonominių tikslų, popiežius parodė, kad toks individo kitų žmonių ir visuomenės tikslų bei interesų nepaisymas ir sudaro sąlygas socialiniam neteisngumui tarpti.

Savo ruožtu socializmas, klasių kovą skelbdamas vienintele priemone socialiniam teisingumui atkurti, neišvengiamai vedęs į individo prigimtinių teisių ir laisvių aukojimą visagalei valstybei (kolektyvui), o tai nulemia iniciatyvos praradimą ir socialinę apatiją. Įvertinti šias

doktrinas krikščionybės požiūriu buvo itin svarbu, nes jos turėjo daug šalininkų įvairiose valstybėse. Buvo svarbu pateikti ne tik argumentuotą šių doktrinų analizę, bet ir savus skaudžių socialinių problemų sprendimų būdus.

Popiežiaus Leono XIII enciklika *Rerum novarum* atkreipė katalikų dėmesį į tuos socialinius procesus, kurie vyko sparčiai pramonėjančioje Vakarų Europoje. Juos įvertinti stengtasi remiantis krikščioniškąja žmogaus koncepcija. Enciklikoje nurodoma, jog būtina paisyti kiekvieno asmens (neatsižvelgiant į jo socialinę padėtį, tautybę, lytį) ir visuomenės siekių, taip pat jų įgyvendinimo savitumo. Teigiama, kad yra būtina suvokti kliūtis, trukdančias žmogui pasiekti pilnatvę, reikalinga išsiaiškinti ir išorinius, ir vidinius veiks-

socialis (1987) ir *Centesimus annus* (1991) mums paliko iškilusis Jonas Paulius II. Taip, susidurdamas su vis naujomis sąlygomis bei problemomis, nuolatos plėtojosi katalikų socialinis mokymas, kuris galiausiai buvo nuosekliai išdėstytas 2004 m. Popiežiškosios teisingumo ir taikos tarybos parengtoje Bažnyčios socialinio mokymo santraukoje.

nius, kurie tam padeda ar trukdo. Raginama nebijoti atvirai parodyti socialinį blogį ir neteisingumą, ginti neturtingųjų teises dvasinėje ir materialinėje srityse, taip pat ir ekonominės iniciatyvos teisę. Kaip teigė popiežius Jonas Paulius II, enciklikos esmė – „pagrindinių teisingumo reikalavimų skelbimas tuometinėje ūkinėje ir visuomeninėje situacijoje“.³

Rerum novarum skatino katalikus objektyviai vertinti ir įvardyti visuomenėje vyraujančias tendencijas bei socialinio gyvenimo reiškinius, trukdančius asmenybės pilnatvės tapsmui, ir ypač ekonominio liberalizmo bei socializmo vietinių adeptų siūlomus receptus „roju žemėje“ sukurti. Tokia nuostata objektyviai orientavo krikščionis į politinę veiklą, viliantis, kad krikščioniškoji demokratija ir krikščioniškoji socialinė teorija, ekonomine ir visuomenine politine prasme, padės pašalinti liberalizmo (kapitalizmo) socialinius trūkumus ir parodyti kelią į naują tvarką, kuri į pirmą vietą iškelia privačią nuosavybę ir kartu privačią gamybos politiką, stengdamasi visuomeninėmis politinėmis saugumo bei persikirstymo priemonėmis spręsti socialines problemas.

Pats popiežius Leonas XIII svarbiausiais katalikų veiklos barais laikė socialinius ir ekonominius, o ne politinius. Aktyvi katalikų veikla, ypač Belgijoje, Austrijoje ir kitur, gąsdino konservatorius. Šie net pačiam popiežiui juos ėmė skųsti, laikydami jų veiklą pavojingu sąjūdžiu. Popiežius nors ir palaikė krikš-

čionių vienijimąsi į politines partijas, kad jie galėtų efektyviau ginti savo interesus, tačiau kartu stengėsi sulaikyti juos nuo itin aktyvios politinės veiklos, argumentuodamas, kad krikščioniškoji demokratija nesąs vien politinis sąjūdis. Jis turįs kur kas gilesnę prasmę, kurios realizavimas turįs ne tik politinę dimensiją. Kur kas svarbiau socialinių ir ekonominių krikščionybės nuostatų įgyvendinimas praktiniame gyvenime, padedant tiems, kurie patys savimi pasirūpinti negali, taip pat darbininkijai.*

Būtent čia glūdįs krikščioniškosios demokratijos gyvastingumo laidas ir kartu patikimas ginklas, galįs padėti iškovoti visuomenės simpatijas. Enciklika iš tikrųjų buvo galingas ginklas, kuriuo Katalikų Bažnyčia apginklavo savo narius – kunigus ir pasauliečius, nes ji kreipė juos krikščioniškos socialinės visuomenės evangelizacijos keliu. Tačiau tuo ginklu dar reikėjo išmokti naudotis: buvo svarbu, kad šios idėjos visus katalikus pasiektų, būtų įsisąmonintos ir virstų veikimu. O tai padaryti pasirodė sunku. Juolab, kad *Rerum novarum* įvairiose šalyse buvo sutikta nevienodai.

Enciklikos atvirumą socialinei problematikai, socialinių realiųjų pripažinimą ir ypač konkrečius problemų sprendimo būdus daugelis Katalikų Bažnyčios veikėjų sutiko šaltai ir atsargiai. Tam jie nebuvo pasirengę nei psichologiškai, nei praktiškai. Todėl nenuostabu, kad *Rerum novarum* ne tuoju susilaukė ir visuotinio susidomėjimo.

* Konkrečių veiksmų dėl liaudies gerovės planą popiežius Leonas XIII pateikė enciklikoje *Graves de communi* (1901), kurioje skatino padėti labiausiai vargstantiems neturtingiesiems. Tam Vakarų Europos šalyse buvo įkurta nemaža liaudies sekretoriatais vadinamų įstaigų, steigiamos paskolų kasos kaimuose, tarpusavio pagalbos draugijos, darbininkų sąjungos.

LENKŲ IR LIETUVIŲ VYSKUPŲ IR KATALIKŲ INTELEKTUALŲ LAIKYSENA ENCIKLIKOS ATŽVILGIU

Enciklika nelengvai kelią skynėsi ir Lietuvoje. Tuo metu Katalikų Bažnyčios vadovybė buvo nusiteikusi prolenkiškai. Todėl jos žvilgsniai pasirodžius *Rerum novarum* pirmiausia nukrypo į Lenkiją: kaip ten bus priimta ši enciklika? Popiežius Leonas XIII, kalbėdamas apie to meto darbininkijos padėtį, stengėsi nusakyti savo požiūrį į tuos būdus, kurie padėtų sėkmingiau spręsti jos problemas, įtraukiant į šį reikalą valstybę, Bažnyčią, darbdavius ir pačius darbininkus. Tokia enciklikos nuostata nekėlė simpatijų nei carinei valdžiai, nei Lenkų Katalikų Bažnyčios vadovybės konservatyviajai daliai. Caro valdžios pareigūnai įtariai žvelgė į enciklikoje skelbtą reikalavimą valstybei ir jos institucijoms dorai atlikti savo pareigas, siekiant užtikrinti visiems visuomenės sluoksniams (taip pat ir darbininkijai) gerovę. Atsargiai ją sutiko ir konservatyviai nusiteikę lenkų vyskupai. Mat enciklika buvo skirta pirmiausia darbininkijos problemai.

Lenkijoje darbininkija nebuvo gausi, o tuo labiau kvalifikuota ir visuomeniniu požiūriu įtakinga, jėga. J. Staugaitis, kurį laiką gyvenęs Lenkijoje ir neblogai pažinęs vietinę darbininkiją, apie ją taip rašo: „Lenkų darbininkai – tai anaiptol ne Vakarų Europos darbininkai, kurie kultūros atžvilgiu neretai bemaž sulygsta su buržuazija. Lenkų darbininkas tamsus, dažnai analfabetas, bent kiek mieste

apsitrynęs ir įsigijęs šiokių tokių pretenzijų. Kaip lenkų pramonė yra jauna, taip lygiai jaunas ir darbininkų luomas. Šiandieniniai fabriku darbininkai – tai vis iš kaimo ateiviai.“⁴ Jie ir tapo palankia dirva Markso „evangelijai“ skelbti.

Lenkų Katalikų Bažnyčia, matydama, kad darbininkija nėra kažkuo ypatinga jėga visuomeniniame gyvenime, kokia ji buvo Vakarų Europos šalyse (ir iš tiesų tokia tuo metu ji nebuvo), iš pradžių ir neskyrė jai, o kartu ir enciklikai *Rerum novarum* didesnio dėmesio. Vyskupai ir konservatyviai nusiteikę kunigai neskubėjo supažindinti su ja tikinčiųjų. Dalis dvasininkijos vadovų ir eilinių kunigų, glaudžiai susijusių su dvarininkija ir palaikiusių pusiau feodalinius santykius kaime, į enciklikos paskelbimą reagavo atsargiai. Netgi ėmėsi priemonių, kad parapijose ji nebūtų paskelbta. Pavyzdžiui, Lenkijos žemėse jos neleido skelbti vyskupas S. Moravskis. Lvovo vyskupas S. Bilčevskis* nors ir nedraudė jos skelbti, tačiau ta proga savo aplinkraštyje kartu nurodė, jog „popiežius Leonas XIII be reikalo ieškas nuotykių socialinio gyvenimo lauke“⁵.

Nors ir be komentarų, enciklika buvo atpasakota įvairių kryptių lenkų spaudoje. Jos idėjas imta interpretuoti. Pirmasis išsamią enciklikos *Rerum novarum* interpretaciją pateikė A. Langeris knygoje *Dzisiejszy socjalizm wobec swiata ro-*

* Vėliau jo požiūris pakito: ėmėsi pats aiškinti socialinius klausimus, pasiremdamas enciklikoje *Rerum novarum* išdėstytomis nuostatomis, ir skelbti ganytojo aplinkraščiuose. Ištraukos iš aplinkraščių buvo skelbiamos ir lietuvių katalikiškoje spaudoje. Jais rėmėsi savo darbuose lietuvių katalikų intelektualai – K. Šaulys, K. Paltarokas, S. Šultė, J. Matulaitis ir kiti.

zumu (1891). Bene žymiausias darbas apie tai, parašytas iki 1910 m., – E. Jarošinskio (1865–1907) *Katolicyzm socyalny* (t. 1–3, 1901–1902). Enciklikoje dėstomos mintys pasirodė artimos daugeliui jaunosios kartos lenkų katalikų intelektualų (J. Milewski, A. Kopycicki, A. Trznadel, A. Pechnik, A. Lipke, S. Zagarlinski ir kt.), kurie ją ėmėsi nagrinėti įvairiais aspektais, pateikdami visuomenei solidžias studijas.*

Globojant vyskupui F. Stablevskiui, lenkų katalikų intelektualų darbams leisti 1897 m. buvo įkurta šv. Voicecho spaustuvė, o 1902 m. – pradėjo eiti katalikų žurnalas *Ruch chrzescijansko-spoleczny*, redaguojamas kunigo K. Zimmermano. Jis įstengė sutelkti pajėgius katalikų intelektualus. Žurnale buvo kvalifikuotai nagrinėjami ne tik įvairūs katalikų socialinės doktrinos aspektai enciklikos *Rerum novarum* požiūriu, bet ir aktualūs lenkų katalikų religinio ir kultūrinio gyvenimo klausimai, dvasininkijos socialinės veiklos problemos. Taip lenkų katalikų intelektualai, nepaisydami konservatyviosios bažnytinės vadovybės dalies atsargumo, ne tik priėmė *Rerum novarum* idėjas, bet ir kūrybiškai jas interpretavo, ugdėsi savus jos žinovus bei socialinės veiklos praktikus. (Į lenkų kalbą encikliką *Rerum novarum* 1907 metais išvertė ir išleido kunigas dr. T. Trzcinskij. Žr.: T. Trzcinskij. *Okolnik papieża Leoną XIII o sprawie robotniczej*. – Poznan, 1907.)

Imtasi ir konkrečių praktinių veiksmų. Siekiant sumažinti vietinių socialistų

įtaką darbininkijai, šiuos pradėta burti į katalikiškas organizacijas pagal enciklikos *Rerum novarum* nuostatas. 1906 m. Varšuvoje Jurgis Matulaitis kartu su seniūniu kunigu M. Godlevskiu įkūrė *Krikščionių darbininkų sąjungą*, kuriai priklausė apie 50 tūkstančių narių. Tapo jos sekretoriumi ir laikraščio *Towarzystw pracy* redaktoriumi.⁶ Organizatoriaus pastangomis sąjungos veikimo kryptis buvo grynai dalykinė–kultūrinė–socialinė, bet ne politinė. Taip pat tuo metu (1904–1906) kartu su lenku kunigu E. Jara įkvėpė akademinį jaunimą (be Varšuvos, Krokuvos, Lvovo) susiburti į draugiją, vėliau pasivadinusią *Atgimimo* vardu. Draugija leido žurnalą *Versmė*. Stengiamasi su enciklikos idėjomis supažindinti ir lenkų aukštuomenę. Tuo tikslu 1905 metais J. Matulaitis kartu su E. Jara Varšuvos aukštuomenės būreliui organizuoja paskaitų ciklą, pasikviečiant žymius to meto lenkų lektorius – filosofus, teologus, sociologus, ekonomistus, kurie neabejingi enciklikoje skelbtoms idėjoms.

Kartu bręsta mintis Varšuvoje organizuoti ir platesnio pobūdžio renginį – socialinius kursus, kuriuose platesnei auditorijai būtų nagrinėjamos ir aiškinaamos esminės enciklikos *Rerum Novarum* nuostatos. Tuo metu Vakarų Europoje tokius kursus rengdavo darbininkų rajonuose, kur apsigyvendavo ir atvykę lektoriai. Pirmieji socialiniai kursai buvo suorganizuoti Vokietijoje (1901), vėliau Prancūzijoje (1904, Liono mieste), Belgijoje (1906), Ispanijoje (1906, Madride),

* J. Milewski. *O kwestii socyalnej* (1892); A. Kopycicki. *O stosunku kapitalu do pracy* (1891); A. Trznadel. *Praca i placą* (1898); W. Piatiewicz. *Strajk wobec etyki* (1898); A. Pechnik. *Nowe hasla i dazności demokracji socyalnej* (1903); S. Pawlicki. *Etyka socyalna* (1908); A. Lipke. *Nowe kierunki spoleczne i idealy przeszłości* (1904); H. Romanowski. *Wstep do ekonomii spoleczno-chrzescijariskiej* (1910); S. Zegarliriski. *Prawo wlasności* (1911).

Olandijoje (Utrechte, 1906), Italijoje (Pistorijoje, 1907). Kaip nurodo P. Būčys, tų kursų pobūdis skyrėsi. Vokietijoje ir Prancūzijoje buvo gvildinama kuo daugiau aktualiausių socialinių klausimų. Olandai pasirinkdavo vieną problemą ir stengdavosi ją nuodugniai išnagrinėti. Belgai daugiau rūpinosi nuolatinio ir sistemingu socialinių klausimų nušvietimu ir mokymu.⁸

Tokius kursus 1907 m. Varšuvoje ir imasi organizuoti J. Matulaitis kartu su kunigu S. Šymanskiu (1881–1942). Tai buvo pirmieji socialiniai kursai lenkų kunigams, kuriuose dalyvavo per 700 kunigų, tarp jų būta ir lietuvių. Paskaitas skaitė iš Krokuvos ir Poznanės pakviesti specialistai. Kursams parinkta viena tema – *Krikščioniškoji nuosavybės teorija*. Tokiu pavadinimu J. Matulaitis skaitė referatą, kuris vėliau išėjo atskiru leidiniu (*Chrześcijańska teoria prawa własności*, Warszawa, 1907). Sutelkdamas dėmesį į nuosavybės problemą, jis stengėsi išaiškinti kunigams Leono XIII požiūrį į nuosavybę, kuris konservatyvios orientacijos aukštajai dvasininkijai, glaudžiai susijusiai su dvarininkais ir palaikiusiai pusiau feodalius santykius kaime, atrodė per daug revoliucingas. Taigi Varšuvoje surengti socialiniai kursai supažindino su *Rerum novarum* nuostatomis platesnius dvasininkijos sluoksnius ir šitaip pralaužė aukštosios dvasininkijos informacinę blokadą.

Tačiau pats J. Matulaitis už tokią veiklą susilaukė ne tik atvirų puolimų, bet ir skundimo. Jis buvo skundžiamas ir puolamas už tariamą socialinį radikalizmą ne vien įtarių senosios kartos dvarininkų. Šventai įsitikinę savo teisumu, neklystamumu, karštai jam priekaištavo taip pat ir Bažnyčios vieningumo šalinin-

kai, vadinamieji integralistai, išvelgę jo pažiūrose ir veikloje ir modernizmo apraiškų. Kaltinimai pasiekė Romą. Prelatas U. Benignni – slaptosios tarptautinės organizacijos kovai su modernizmu vadovas – savo leidinyje paskelbė J. Matulaitį esant „vienu iš pavojingiausių pasaulyje modernistų“⁹, tačiau tai neatgrasė J. Matulaitio nuo aktyvaus enciklikos idėjų propagavimo; nepelnė jis simpatijų ir lietuvių katalikų vyskupų akyse.

Lietuvių vyskupai, dairydamiės į lenkus, iš pradžių taip pat neskubėjo populiarinti enciklikos idėjų. Atsargiai ji buvo vertinama ir lietuvių katalikiškoje spaudoje. Štai Maksas Jurininkas *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje* nurodo, kad esą visi Vakarų Europos ir Amerikos laikraščiai „pripažįstą, jog svarbiausiu šio šimtmečio baigio dalyku esti enciklikos (*Rerum novarum* – V. P.) paskelbimas“¹⁰. Tačiau nuo platesnio jos komentaro susilaiko. Nemini enciklikos ir Žemaičių vyskupas M. Paliulionis, nors savo ganytojiškame laiške tikintiesiems, kalbėdamas apie sunkią darbininkų padėtį, jis dėstė *Rerum novarum* nuostatas. „Krikščioniška moralė nedaleidžia apsi-eiti su darbininkais kaipo vergais arba mašinomis, bet liepia žiūrėti ant jų kaipo ant brolių ir naudingų draugystės sąnarių, – teigė vyskupas. – Krikščioniška meilė liepia kiekvienam savininkui tiek užmokėti darbininkams, kad jie ir patys galėtų priderančiai gyventi ir savo šeimynas išpenėti ir apdengti.“¹¹

Tik atskiros enciklikos ištraukos buvo paskelbtos *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, *Tėvynės sarge* ir kitur. Tačiau nuo komentarų ir čia susilaikyta. Spausdinami daugiausia lenkų katalikų intelektualų komentarai. Antai Uosis *Dirvoje–Žinyne*

1903 m. paskelbė straipsnį *Darbas tikėjimo šviesoje*, kur atpasakojo lenkų katalikų filosofo K. Ščeklickio mintis apie darbo prasmę ir tikslo supratimą remiantis Leono XIII enciklika *Rerum novarum*.¹²

1906 m. *Nedėldienio skaitymuose* buvo išspausdintos atsargaus Lvovo vyskupo S. Bilčevskio aplinkraščio *Apie socialinį klausimą* trys ištraukos.¹³ Jose ginama darbininko teisė į krikščioniškai suprantamą teisingą užmokestį už darbą, remiantis enciklika *Rerum novarum*, aiškinamas darbo žmonių vienijimosi į draugijas būtinumas, siekiant teisingesnio darbo užmokesčio ir geresnių darbo sąlygų. Kiek vėliau, 1911 m., *Vadove* paskelbtas Galicijos metropolito A. Ščepčickio aplinkraštis, kur jis kritiškai vertina socializmą ir ypač socialistų siūlomas priemones socialiniam teisingumui atkurti, remdamasis enciklikos *Rerum novarum* nuostatomis.¹⁴

Bene pirmasis populiariai enciklikos idėjas pateikė kunigas S. Šultė 1907 m. išleistoje knygelėje *Kur mes stovime ir kur ieškoti pagalbos? Klebono pašnekesys su sodiečiu ir pabriko darbininku*. Tačiau platesnių ir išsamesnių *Rerum novarum* komentarų čia nebūta. (Į lietuvių kalbą minėtoji enciklika buvo išversta ir atskiru leidiniu išleista Lietuvių krikščionių demokratų partijos iniciatyva tik 1921 metais.)

Lietuvos Katalikų Bažnyčios prolenkiškos orientacijos vadovybė palaikė kunigų inertiškumą. Ji laikėsi požiūrio, kad kunigas pirmiausia turįs būti uolus pastoracijos darbuotojas. Tą pastoracinį darbą suprato senąja prasme – kaip darbą išvien su sulenkėjusiais dvarininkais, tik jų interesų gynimą ir nesikišimą į socialinį gyvenimą.

Vietos socialistų veiklą, kaip ir pačių socialistų mokymą, Bažnyčios vadovybė laikė nereikšminga ir neperspektyvia, todėl tam neskyrė didesnio dėmesio. Popiežiaus Leono XIII įspėjimą apie ekonominio liberalizmo padarinius ir socialinio radikalizmo grėsmę ji nemanė esant aktualų Lietuvai, tuomet dar tik pradedančiai žengti kapitalizmo keliu. Pati giliau neperpratusi *Rerum novarum* dvasios ir idėjų svarbos, Bažnyčios vadovybė nerodė ypatingo uolumo ir skelbti enciklikos idėjas tarp dvasininkijos.

Nepaisant to, enciklikos idėjos plito ir susilaukė socialiai orientuotų jaunosios kartos lietuvių katalikų intelektualų dėmesio. Jie buvo gerai susipažinę su lenkų autorių skelbtais darbais, kuriuose aptariami įvairūs enciklikos aspektai. Enciklikos šūkis *Quitez la sacristie (išeikite iš zakristijos)* skatino imtis konkrečių veiksmų. Pirmiausia supažindinti visuomenę su enciklikos idėjomis ir jų šviesoje įvertinti tuometines krašto socialinio, ekonominio ir moralinio gyvenimo problemas. Kelią jau buvo pramynęs J. Matulaitis, organizavęs socialinius kursus Varšuvoje. Tokius pat kursus J. Matulaitis, palaikomas Peterburgo dvasinės akademijoje dirbusių profesorių Maironio ir P. Būčio, imasi iniciatyvos organizuoti ir Lietuvoje.

Apie sumanymą reikėjo pranešti Žemaičių vyskupui ir gauti jo aprobaciją. Vyskupas A. Paliulionis projektui pritarė, bet būdamas silpnos sveikatos jį prižiūrėti pavedė savo pagalbininkui – vyskupui sufraganui A. Cirtautui.

1908 m. sausio 3 dieną Kaune įvyko pirmasis susirinkimas, kuriame dalyvavo vietiniai ir iš kitur atvykę inteligentai. Buvo nutarta sudaryti organizacinį komitetą, vadovaujamą vyskupo A. Cirtau-

to, iš 12 narių – 6 dvasininkų ir 6 pasauliečių, sutikusių prisidėti prie kursų (lekcijų) organizavimo. Mat laikytasi pozicijos, kad žinių apie socialinius darbus pirmiausia reikią šviesuomenei – inteligentams, kad jį galėtų geriau pasitarnauti „demokratiškiems Lietuvos žmonių reikalams“. Keturių dienų kursai numatyti surengti 1908 m. rugpjūčio pradžioje. Sudaryta ir gana plati paskaitų programa, apėmusi trijų sričių – švietimo, žemės ūkio ir kooperacijos – problematiką. Viso numatyta net 18 pranešimų.

Sudarant kursų programą iškilo opūs klausimai: ką kviesti pranešėjais ir kokia kalba turėtų būti skaitomas pranešimas. Po ilgesnių debatų nutarta kviesti tikrus atskirų socialinio mokslo šakų specialistus (taip pat ir kitataučius, jei tarp lietuvių tokių nebūtų), o skaityti prelegentai turėjo suprantama visiems kursų klausytojams kalba.

Į kviečiamų lektorių sąrašą buvo įtraukti lietuviai – prof. P. Bučys, prof. J. Matulaitis, prof. J. Maironis, agronomai Smilgevičius, Pečkauskis, A. Totoraitis, Masiulis, advokatai J. Bulota, Samajauskas, kultūrininkai Pečkaukaitė-Bitė, K. Kymantaitė, kunigas A. Kaupas, P. Mašiotas, A. Vokietaitis, inžinierius Vitkauskas, Šidlauskas, redaktorius (*Vilniaus žinių*) A. Smetona, kunigas J. Staugaitis, kalbininkas J. Jablonskis. Lenkai – prelatas A. Wawrzyniak ir kunigas S. Niesiolowki.

Gegužės pradžioje visiems kviesiems prelegentams išsiųsti kvietimai. Tačiau pusė kviestųjų lektorių pranešė negalį atvykti, motyvuodami įvairiomis svarbiomis priežastimis. Paaiškėjus tokiems rezultatams buvo nutarta kursus atidėti. Vyskupas A. Cirtautas, išrinktas

diecezijos valdytoju, dėl laiko stokos atsisakė pirmininkauti ir dalyvauti komitete. Komiteto pirmininku slaptu balsavimu buvo išrinktas kunigas K. Olšauskas. Rugėjo mėnesį, svarstant kursų organizavimą, kilo diskusijos dėl būtinumo suteikti kursams aiškesnę tautinį pobūdį. Todėl buvo nutarta kursus rengti tik lietuvių kalba ir surasti prelegentus lietuvius visais programoje numatytais klausimais. Paskirtas ir naujas kursų laikas – 1909 sausio mėnesio pradžia.

Caro valdžios pareigūnai į kursų organizatorius žiūrėjo įtariai. Leidimo jiems išduoti neskubėjo. Tik likus trims dienoms iki kursų pradžios leidimas buvo duotas.

Nepaisant visų nesklandumų, į socialinius kursus, kurie įvyko Kaune 1909 m. sausio 2–4 dienomis susirinko ne tik kunigai, bet ir gausus būrys katalikų inteligentų (iš viso apie 200 žmonių).¹⁵ Organizuodami kursus Kaune J. Matulaitis ir jo talkininkai jautėsi daug laisviau ir drąsiau. Jų nevaržė glaudūs ryšiai su dvarininkais, jie neužėmė aukštųjų pareigų bažnytinėje vadovybėje, kur vyravo lenkai, todėl galėjo laisviau interpretuoti enciklikos *Rerum novarum* teiginius. Kartu nederėtų užmiršti, jog *Rerum novarum* orientuota į darbininkijos reikalų, kurie buvo aktualūs Vakarų Europoje, sprendimą. Tuo tarpu Lietuvoje dar nebuvo susiformavusi darbininkų klasė, į kurios padėties gerinimo būdus bei priemones kreipė dėmesį enciklika. Todėl buvo ne tik aiškinamasi Bažnyčios požiūris į socialinę problemą, išdėstyta minėtojoje enciklikoje, bet ir aptariami Lietuvai aktualūs socialiniai ir ekonominiai klausimai: vartotojų draugijų kūrimas, kooperacijos plėtojimas, emigracija,

visuomenės labdarystė, jaunimo auklėjimas ir kiti.*

Suprantama, kad paskaitos negalėjo apimti visų socialinių klausimų ir nušviesti jų krikščioniškojo socialinio mokymo šviesoje, tačiau klausytojams jos suteikė nemažai teorinių ir praktinių žinių, o parodyti kitur atliekamo socialinio darbo pavyzdžiai paakino imtis šios veiklos ir Lietuvoje. Taigi iš esmės tai buvo pirmoji organizuota lietuvių katalikų socialinės minties ir veiklos kryptių „inventorizacija“. Ji išjudino katalikus.

Kauno kunigų seminarijoje pradėtas skaityti sociologijos kursas (1909). Jį, J. Matulaičio paskatintas, ėmėsi skaityti K. Šaulys. Po metų jis išleido pirmąjį sociologijos vadovėlį (*Sociologija*, 1910). Suaktyvėjo ir mūsų kunigų socialinė veikla. Siekiant daryti įtaką visiems darbininkams katalikams ir ieškoti jų socialinės padėties pagerinimo būdų pagal *Rerum novarum* patarimus ir nuostatas, K. Olšausko iniciatyva 1906 m. įkurtos Šv. Juozapo ir Šv. Zitos (tarnaičių) draugijos. Manyta, kad susibūrę į draugijas darbininkai katalikai galėsia daug efektyviau spręsti savo socialines problemas, organizuotai teikdami savo reikalavimus

darbdaviams asmeniškai ir laikydamiesi abipusio susitarimo dvasios, kad darbininkai ir darbdaviai, asmeniškai bendraudami, galėsia kur kas greičiau patys susitarti negu per tarpininkus – fabriku administracijos pareigūnus – biurokratus ir socialistus, kurie tik trukdą tai padaryti. Į tų naujų tarpininkų vaidmenį darbininkų santykiuose su darbdaviais pretendavo socialistai. Katalikų intelektualai atmetė klasių kovos šūkį ir ragino nedalyvauti socialistų renginiuose, už ką buvo puolami socialistų spaudoje, o K. Olšauskas apšaukiamas policijos bendradarbiu.¹⁶

Nemažiau lietuvių katalikų intelektualams rūpėjo ir darbininkų švietimo bei labdaros reikalai. Tuo ėmė rūpintis K. Olšausko iniciatyva Kauno gubernijoje įkurta, o vėliau ir kitur savo veiklą išplėtusi, *Saulės* draugija. Ši draugija steigė ir išlaikė lietuviškas mokyklas, knygynus, bibliotekas, organizavo lietuvių katalikų mokytojų kursus, teikė materialinę paramą mokslui siekiantiems darbininkų vaikams. Taigi *Rerum novarum* skelbtos idėjos buvo jaunųjų katalikų intelektualų ne tik išgirstos, bet ir imtos įgyvendinti.

IŠVADOS

1. Leono XIII enciklika *Rerum novarum* buvo ne tik Katalikų Bažnyčios atsakas į sparčiai pramonėjančioje Vakarų Europoje kylančias socialines problemas, liberalų bei socialistų siūlytus jų sprendimo būdus, bet ir raginimas vietinėms Bažnyčioms aktyviai užsimiti socialine veikla.
2. Lietuvių vyskupai encikliką vertino atsargiai, atsižvelgdami į lenkų vyskupų santūrią laikyseną, kurią lėmė konkrečios socialinės aplinkybės: ka-

* Pranešimai buvo išspausdinti 1909 m. *Draugijoje* (Nr. 31–32): P. Būčio *Bažnyčia ir sociologija* (p. 270–281); J. Maciulevičiaus (Maironio) *Krikščioniškasis socialinės tvarkos mokslas pagal Leono XIII encikliką* (p. 282–301), J. Staugaičio *Visuomeninės labdarybės sutvarkymas* (p. 302–315), A. Kaupo *Lietuvių išeišvystė Amerikon* (p. 316–326), J. Matulevičiaus *Bažnyčia ir nuosavybė* (p. 351–366) ir *Miestų ir apskritai pramonijos darbininkų klausimas* (p. 367–384).

- pitalistinių santykių nebrandumas ir stiprios darbininkijos, į kurią orientuota enciklika, to meto Lenkijoje nebuvimas; aukštųjų lenkų dvasininkų, susijusių su dvarininkais ir palaikiusiais pusiau feodalinius santykius kaime, tradicinis konservatyvumas, nenoras nieko keisti ir keistis.
3. Nors lietuvių vyskupai ganytojiškuose laiškuose ir papasakojo enciklikos idėjas, jos nepaminėdami, tačiau jos nuostatų priėmimui ir įgyvendinimui nebuvo pasirengę nei psichologiškai, nei praktiškai.
  4. Enciklikos idėjų uoliausiais rėmėjais tapo jaunieji lietuvių ir lenkų katalikų intelektualai. Enciklika skatino intelektualiai apmąstyti socialines problemas ir jas įvertinti iš krikščioniškųjų pozicijų.
  5. Nors lenkų katalikų intelektualai tu-
 rėjo didesnę teorinę pasirengimą ir įdirbį socialinėje problematikoje nei lietuviai, ką rodo gausi literatūra šia tematika, tai nesutrukdė įveikus tautinį priešišumą imtis bendrų darbų. Tą akivaizdžiai paliudija ir J. Matulaičio, ir M. Godlevskio bendradarbiavimas organizuojant socialinius kursus Varšuvoje ir Kaune.
  6. Enciklika skatino juos imtis darbų, kuriais paliudytų krikščionišką solidarumą su vargstančiaisiais ir socialinio teisingumo būtinumą. Tai liudija katalikų įkurtos švietimo, kultūros, ūkio ir labdaros draugijos.
  7. Tad galima tarti, kad enciklika *Rerum novarum* ne tiek Bažnyčios vadovų – vyskupų, kiek katalikų intelektualų pastangų dėka, buvo Lenkijoje ir Lietuvoje ne tik išgirsta, bet ir imtasi jos nuostatas įgyvendinti.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Mieczysław Poborski. *Katolicyzm społeczny w polskiej myśli ekonomicznej w latach 1891–1918*. – Kielce, 1987, p. 7.
- ² *Encyklopedia katolicka*. T. 6. – Lublin, 1993, p. 1421–1423.
- ³ Jonas Paulius II. Enciklika *Centesimus annus*. // *Tėvynės sargas*, 1993, nr. 3(81). p. 3–43.
- ⁴ Justinas Staugaitis. *Mano atsiminimai*. T. 1–4. 1927–1941. // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštynas. F 187–26.
- ⁵ Karol Gorski. *Geneologia religijności polskiej w XX wieku*. // *Znak*, 1957, nr. 39, p. 182–194.
- ⁶ *Dvasiškosios Akademijos Lietuviai profesoriai*. Jurgis Matulaitis. // *Šaltinis*, 1908, nr. 16, p. 250.
- ⁷ E. Jara. *Wspomnienia o bogosławionym Jerzym Matulewiczu*. – Warszawa, 1996, t. 3, p. 146–148.
- ⁸ Pranciškus Būčys. *Bažnyčia ir sociologija*. // *Draugija*, 1909, nr. 31/32, p. 270–280.
- ⁹ Antanas Kučas. *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius. Gyvosios Krikščionybės apaštalas*. – Chicago, 1979, p. 230.
- ¹⁰ Maksas Jurininkas. *Iš svetur. Atžvilgsnis į praėjusius metus*. // *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1892, nr. 5, p. 39.
- ¹¹ *Mečislovas–Leonardas iš Dievo mielaširdystės ir Apaštališko Sosto mylistos žemaičių vyskupas. Visiems vierniems mūsų vyskupijos pasveikinimą ir piemenišką palaiminimą*. // *Nedėldienio skaitymas*, 1906, nr. 10, p. 1–3.
- ¹² Uosis. *Darbas tikėjimo šviesoje. Pagal dr. Karolių Ščeklicką*. // *Dirva–Žinytas*, 1903, nr. 7, p. 99–122.
- ¹³ *Apie sociališką klausimą: (Ištrauktis iš aplinkraščio arkivyskupo Bilčevskio)*. // *Nedėldienio skaitymas*, 1906, nr. 15, p. 1–2; nr. 33, p. 1–3; nr. 34, p. 1–2.
- ¹⁴ *Apie socialinį klausimą: Galicijos Metropolito, Lvovo Arkivyskupo, Podol. Kamienieco vyskupo Andriejaus Szeptickio aplinkraštis*. // *Vadovas*, 1911, nr. 40, p. 355–366.
- ¹⁵ Kazimieras Šaulys. *Prie pradžios ir įvykdinimo socialinių lekcijų Kaune*. // *Draugija*, 1909, nr. 31/32, p. 264–269.
- ¹⁶ Juozas Paknys. *Krikščionių juodašimčių darbai*. // *Skardas*, 1907, nr. 3, p. 40–43.